

КИРИЛО РОЗУМОВСЬКИЙ – ОСТАННІЙ ГЕТЬМАН ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Світлана КАЛМАКОВА,
*старший викладач кафедри суспільних дисциплін
Київської державної академії водного транспорту \
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного*

Граф Кирило Григорович Розумовський (1728-1803), останній гетьман Лівобережної України-Гетьманщини, народився на хуторі Лемеші, що на Чернігівщині, в сім'ї українського городового козака Григорія Розума. Великі можливості для свого соціального зростання Кирило Розумовський отримав завдяки старшому братові Олексію (1709-1771), якому щасливий випадок допоміг зайняти привілейовану посаду при царському дворі. Будучи співаком царського хору, Олексія помітила імператриця Єлизавета Петрівна, що і гарантувало йому подальшу блискучу кар'єру. В імператриці, не без

впливу Олексія Розумовського, пробудився неабиякий інтерес до України. 1744 року вона здійснила подорож в Україну, під час якої відвідала Глухів, Козелець і Київ. Це була зручна нагода для козацької старшини повсюдно від імені українського народу вдарити чолом, аби відновити гетьманське управління.

Майбутній гетьман Кирило Розумовський ріс і здобував освіту під протекцією свого старшого брата, який знайшов йому опікуна в особі вихованця Феофана Прокоповича Г. М. Теплова. У його супроводі Кирило Розумовський відбув 1743 року за

кордон для продовження навчання. Він слухав лекції у Берліні, Гданську, Кенігсберзі, Данцигу, побував у Франції, Італії, вивчаючи німецьку, французьку й латинську мови, географію, історію тощо. 15 червня 1744 року обом Розумовським надано статус графів Російської імперії. Повернувшись з-за кордону 1745 року, Кирило став улюбленим царського двору.

У травні 1746 року 18-річного Кирила Розумовського після півторарічного навчання за кордоном призначили президентом Петербурзької Академії Наук із щорічним жалуванням у розмірі 3 тисячі рублів. Суспільне становище Кирила Розумовського значно зміцнилося після одруження з родичною імператрицею Катериною Нарішкіною.

На весілля Кирила Розумовського, що відбулося у жовтні 1746 року, були запрошенні й представники української старшини – Я. Лизогуб, М. Ханенко, В. Гудович. Вони знову подали царському уряду клопотання про відновлення гетьманства в Україні. Розв'язання цього питання розтягнулось аж на півтора року, поки, нарешті, в Сенат надійшов царський указ від 5 травня 1747 року про вибори гетьмана в Україні. Відновлення гетьманства в Лівобережній Україні імператриця Єлизавета Петрівна пов'язувала з особою Кирила Розумовського, якого її призначила гетьманом. Для підготовки офіційної церемонії «обрannia» гетьмана до Глухова 16 січня 1750 року прибув генерал-майор граф І. С. Гендриков, який привіз жалувану грамоту, і на його вимогу генеральна старшина підписалася на «прощені в гетьманы Кирилы Григорьевича». Урочисте обрання гетьмана відбулося 22 лютого 1750 року.

Проте новообраний гетьман ще довго перебував у Петербурзі. Лише 13 березня 1751 року у придворній церкві він склав присягу на вірність імператриці, яка і вручила йому гетьманські клейноди. Для від'їзду його в Україну було підготовлено 125 підвод. Гетьман вирушив в Україну з чисельним ескортом, кухарями й музикантами, гайдуками, сержантами Ізмайлівсько-

Кирило Розумовський

го полку і навіть із трупою акторів. На урочисту церемонію зустрічі 6 липня 1751 року до Глухова прибула майже вся козацька старшина, більш як шість тисяч козаків, вище духовенство. Приїзд гетьмана супроводжувався стрільбою з гармат і рушниць, музикою, биттям у литаври, церковними обрядами.

Разом із гетьманом до Глухова перекочував петербурзький побут, характерний для північної столиці. Гетьманський двір, спорудження якого завершилося в червні 1751 року, став мініатюрною копією Петербурзького. У гетьманському палаці відбувалися бенкети, бали, звучала інструментальна музика, ставилися театральні вистави. Нерозлучним супутником гетьмана залишився Г. Теплов, який прибув із ним в Україну в чині колезького радника, і невдовзі він очолив новостворену гетьманську

канцелярію. Користуючись необмеженою довірою з боку гетьмана, Теплов став негласним повелителем Лівобережної України.

Слід зазначити, що сам Кирило Розумовський за чотирнадцять років свого гетьманування приїздив в Україну лише на короткий час. Постійним місцем його проживання залишалися Петербург і Москва. Проте, мешкаючи у столичних містах Росії, Розумовський не забував про українські справи. Він домігся ліквідації поборів з місцевого населення, запроваджених ще за часів гетьманування І. Самойловича й І. Мазепи, відміни митниць на порубіжжі України з Росією і проголошення вільної торгівлі між ними. 6 червня 1761 року гетьман видав універсал, яким передав монополію на гуральництво козацькій старшині.

До результатів супільно-політичної діяльності гетьмана Розумовського на самперед належить судова реформа. Універсалом від 17 листопада 1760 року Кирило Розумовський запровадив у Лівобережній Україні новий порядок судочинства, згідно з яким Генеральний суд очолили два генеральних судді, а до його складу увійшли обрані від старшин десять представників від кожного з десяти полків. Генеральний суд розглядав справи генеральної старшини та осіб, які

перебували під особистою опікою гетьмана. Реформа завершилася наприкінці 1763 року. Полкові суди перетворилися на гродські, де розглядалися кримінальні справи. Головуючими у цих судах залишилися полковники, а суддя і писар називалися вже не полковими, а гродськими. Крім того, запроваджувалися підкоморські й земські суди (в кожному полку по два, а в Ніжинському – три). Підкоморські суди розглядали справи про землю та межування. Було відновлено чинність Литовського Статуту.

Приділяв гетьман також увагу піднесеню освіти і науки. На 1760 рік було детально розроблено план заснування і діяльності університету в Батурині. В університеті мали діяти дев'ять кафедр: латинського красномовства, логіки, метафізики і практичної філософії, натурального права та юриспруденції, старожитностей, історії «літеральної» й політичної, генеалогії та геральдики, експериментальної фізики і математики, теоретичної і практичної фізики, анатомії, хімії, ботаніки й натуральної історії. Курс навчання було розраховано на три роки. Опікувався гетьман також початковою освітою: в усіх полках було відкрито школи для обов'язкового навчання козацьких синів. Крім загальної, введено спеціальну військову освіту – «військові акзерції».

Палац К. Розумовського у Батурині

Розпочав Кирило Розумовський також реформу козацького війська: було запроваджено мушту за західноєвропейським зразком, удосконалювалась артилерія, були введені одинакове озброєння і уніформа.

Проте активне державницьке життя в Україні, яке почало відроджуватися за часів гетьмана К. Розумовського, було можливе завдяки лояльному ставленню до України з

боку імператриці Єлизавети Петрівни та її наступника Петра III. Прихід до влади Катерини II – прихильниці жорсткої централізаторської політики в імперії – перекреслив перспективи державницького розвитку України. Наприкінці 1763 року імператриця викликала до Петербурга К. Розумовського і зажадала від нього «добровільно» зректися гетьманства, що він і зробив. Наступного, 1764 року з цього приводу було проголошено маніфест, а в Україні поновилася діяльність Малоросійської Колегії.

Російський уряд поступово реорганізовував, а згодом і повністю скасував автономне, побудоване на національній основі, козацьке військо. Дев'ять козацьких полків Лівобережної України в середині 80-х років було реорганізовано в карабінерні. Утворення карабінерних полків, що базувалися за місцем проживання, стало перехідною стадією до повного злиття українського козацького війська з російською армією в 1789 і 1791 роках, коли їх було розподілено між кірасирськими, кінно-егерськими, гусарськими і драгунськими частинами. Окремий корпус малоросійських стрільців, сформований з колишніх піших козаків, ще існував з 1790 по 1796 роки. А перший рекрутський набір до російської армії був проведений в Україні у грудні 1797 року.

Після ліквідації гетьманства Кирило Розумовський залишився великим поміщи-

ком. Багатий посаг дружини, величезна спадщина старшого брата Олексія, маєтності, даровані Єлизаветою Петрівною і Катериною II, поставили Кирила Розумовського на один рівень із найпершими багачами Російської імперії. Позбавлений гетьманства та права проживати в Україні, Кирило Розумовський виїхав за кордон, а після повернення до Росії мешкав у Москві та Петербурзі. Лише 1794 року він переїхав на постійне проживання в Україну і оселився в Батурині. В останні роки свого життя Розумовський став передусім щедрим фундатором і покровителем мистецтва: будував у Батурині кам'яний палац, зводив церкви у своїх численних маєтках. У Батурині розміщувалася його бібліотека, яка вважалася однією з найцінніших в Європі.

Помер Кирило Розумовський 1803 року в Батурині. Похований у церкві Воскресіння Христового, яку він відбудував на руїнах мазепинської церкви, зруйнованої Меншиковим під час розгрому Батурина 1708 року.

Отже, з іменем останнього гетьмана України Кирила Розумовського пов'язаний підйомом національно-державного відродження козацької України, зміцнення державних інститутів Гетьманщини, подальший розвиток української культури, науки та мистецтва, нарешті, нереалізовані плани перетворення козацької держави на спадкову монархію.

ДЖЕРЕЛА

1. Апанович О. Гетьмані України і кошові отамани Запорізької Січі. – К., 1993.
2. Володарі гетьманської булави: історичні портрети. – К., 1994.
3. Грушевский М. Иллюстрированная история Украины. – К. : МПП «Левада», 1997. – 696 с.
4. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т. 2. – К. : «Гlobus», 1992.
5. Історія українського війська / І. Кріп'якевич та ін. – Т.1 – К. : Варта, 1994. – 375 с.
6. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. В 4 тт. Т. 3. – М. : «РИПОЛ КЛАССИК», 1998. – 576 с.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – К. : «Либідь», 1993.
8. Полное собрание законов Российской империи. – Т.23. – Спб., 1830. – №16784, 16785.